

יוצאי עיראק בספרות העברית

מאת לב חקק

חוק, חולים, מרי-נפש, המחפשים פורקן בשכרות. העולים הם קורבנות העוני, הת-לישות, ההזנחה והעוובה, האלימות ולי-קיי-הארגון, הרעב, האבטלה, כשל שי-רותי-הרפואה ועוד. בתל-אביב אנשים „יושבים בבתיים החמים ורוחם טובה עליהם” בשעה שהסערה עקרה את יוצאי-עיראק מנחלתם, „והטילתם לתוך עומקם של חיים קודרים”. אחד המובטלים, הרואה נורות-חשמל דולקות בלולי-עופות, מסכם את הרגשותו: „אפילו התרגגולות שלהם היות יותר טוב מאתנו”. ספר זה הוא אחד הנסיונות הרציניים ביותר בספרותנו להתמודד עם השפעת שנות ה-50 על בני עדות-המזרח.

שם וכאן

סמי מיכאל (בגדאד, 1926) היה חבר-מערכת בכמה עתונים בארץ. ספרו „הסופה בין הדקלים” (עם עובד, 1975) מתאר את היי היהודים בעיראק בימי מלחמת-העולם השנייה. יש בו פרקי-הווי, יחסי משפחה וידידות, יחסי יהודים וערבים, פרקי הת-בגרות — כשכל עלילות-המשנה בספר מצטרפות לעלילה אחת. הרומאן „שוים ו-שוים יותר” (בוסתן, 1974), המספר על חייהם של יוצאי-עיראק בישראל ועל נס-יונותיהם להתערות בה, מתאר אפליה, דעות קדומות, וקיפוח ויש בו מחאה סר-ציאלית חריפה. סמכותו של האב מת-פוררת, משום שאינו מצליח לחזור לחיים של כבוד. והוא נהפך מראש-משפחה ל-שבר-כלי כמה עולים גאים ועקשנים נצ-מדים לזהותם העדתית, אחרים מנסים ל-היבלע בסביבה האשכנזית, לשאת-חן ב-עיני האשכנזים. ניכרת כאן הדיגלוסיה בשיחותיהם של עולי-עיראק, התחביר והערבית-היהודית המדוברת משפיעים על התבטאותם בעברית. ברומאן זה מבקש הסופר את זכות-הצעה ולא את רשות-הדיבור, וקורא לדברים בשמם ישירות וב-אומץ. בסופו יש סימנים לא רק של אהבה לארץ אלא גם של התערות בה.

ניר שוחט כתב את „עוד לילה” (אל"ף,

דיים על ההתרוצצות בין מטען-החיים שהביאו מעיראק ובין המטען המצטבר בישראל. בעניין זה מכריע הגיל לעתים קרובות. סופר שעלה לארץ בגיל מאוחר נוטה לכתוב על חוויות מעיראק ובהמשך כתיבתו מתרחבת התמאטיקה שלו וכוללת גם את עיראק וגם את ישראל (שמעון בלס, סמי מיכאל, שלום כתב, שלמה זמיר). בעבודותיהם של אלה שעיקר גידולם ב-ישראל, יש רק הדים מעטים מעיראק (יואב לימור-חייק) או שאין הדים כאלה (צבי חקק, הרצל ובלפור חקק).

כתיבה על נושאים סוציאליים

יוצאי-עיראק בישראל כתבו הרבה על נושאים סוציאליים. ד"ר שמעון בלס (בגדאד, 1930) פירסם סיפורים, מאמרי-ביקורת ופובליציסטיקה בערבית ובעב-רית. ספריו עוסקים בחיי ישראל. בימינו („התבהרות”, ספריית פועלים, תשל"ב), הוא כתב סיפורים קצרים, מהם על עיראק ויהודיה („מול החומה”, מסדה, 1969), תיאר את תעלוליו של לץ בגדאדי ערבי („אשעב מבגדאד”, עם עובד, 1970), פיר-סם פרקי-סיפורים על חיי בני עדות-המזרח בשכונות עוני ועל הדעות החבר-תיות הקדומות נגדם („קוביות הימור”, „ידיהם בוססו בעבטיט”, „ציפור פצועה”, כולם ב„במערכה”). את הרומאן הראשון שלו „המעברה”, פירסם תשע שנים לאחר עלייתו לארץ (עם עובד, 1964), ובו סיפר על חבלי-קליטתם של בני עדתו. ב„מע-ברה” הוא מתאר את השנים הראשונות של עולי-עיראק בישראל. גיבוריו, שנשאו לארץ מסורת עתיקה ומכובדת, מגיעים עד משבר, נאבקים בתנאים כלכליים, חב-רתיים וחינוכיים ונדהמים למראה התפ-רות המסגרות החברתיות והמסורתיות שלהם. יש ביניהם צעירים שאפתנים הרו-צים להצליח במולדת החדשה, אופורטוני-סטים המנסים לנצל את אסון תנאי-חייהם של יוצאי-עיראק למען קידום האישי, בריונים המנסים להעמיד עצמם מחוץ ל-

לפני עלייתם לארץ, ואף לאחר מכן, פירסמו יהודים יוצאי-עיראק דברי ספרות בשפות שונות, בייחוד בעברית, ערבית, אנגלית וצרפתית. המעבר לישראל היה כרוך בקשיי הסתגלות חברתיים וכלכליים, והקושי הנוסף של היוצרים היה שפת-היצירה. יש סופרים שהמשיכו לכתוב בער-בית בארץ, דיברו עברית במגעייהם הרש-מיים וערבית מדוברת או עברית במגעייהם החברתיים וקראו ספרות אנגלית ועברית. יש סופרים שעברו לכתובה בעברית סמוך לעלייתם לארץ. שלמה זמיר, למשל, שעלה לישראל בסוף 1950 בהיותו בן 21, נשת-כחו ממנו ידיעותיו בעברית, שרכש ב-מוסדות-חינוך יהודיים בבגדאד. בארץ למד באולפן ועבר לכתיבה עברית לאחר שפיר-סם שירים וסיפורים בערבית בבגדאד. ספר-שיריו „הקול מבעד לענף” (ספרית פועלים) יצא ב-1960. ניר שוחט, יליד 1928, שעלה במבצע „עזרא ונחמיה” עם ידיעה מצומצמת של עברית, פירסם את שירו העברי הראשון ב-1951 וזה עשרים שנה הוא כותב עברית בתחום של תיקוני לשון, גיבוי ומטבעות-לשון (ראה „גיב שפתים”, קריית ספר, תשכ"ח). יש יוצאי עיראק שהמשיכו לכתוב בערבית בארץ, שך במשך הזמן עברו לעברית (סמי מיכ-אל, שלום כתב).

יחסי-גומלין

הכתיבה בעברית כרוכה ביחסי-גומלין עם סופרים עברים, מאחר שעל חבר אגו-דת-הסופרים לכתוב בשפה העברית. שינוי שפת-הכתיבה עם המעבר לארץ הוא תופ-עה שנתנסו בה גם יוצרים עברים מאר-צות אחרות: ביכורי-שירתה של רחל היו ברוסית, א. ראובני בימיו הראשונים ב-ארץ-ישראל כתב שירים ונובילה ביידיש, מ. סטבסקי המשיך לכתוב ביידיש לאחר עלייתו, ש. שלום כתב תחילה בגרמנית, ע. זוסמן כתב תחילה ברוסית, ואנדה פינ-קפלד-עמיר התחילה את כתיבתה ב-פולנית.

נושאי-כתיבתם של יוצאי-עיראק מעי-

1972) ואת „בין אור לחושך“ (אל"ף, תשל"א). ב„בין אור לחושך“ כונסו סיפורים בעלי נימה הומוריסטית-אירונית מ-עולמן של נשים, חלקם בצורת יומנים, אישיים ודיאלוגים, ויש בהם גם עוקץ כלפי האמנות המודרנית וכלפי אמנים-עסקנים. יש גם סיפורים על חיי היהודים בעיראק („אזעקה ראשונה“), ועל החיים הקשים במחנות העולים ובמעברות. ב-תיאורי-הקליטה נוטה הטון ל„יובש“ אינפורמטיבי ולאפקטיים חזקים. בסיפורים של שוחט מתחילת שנות החמישים, דהיינו סמוך לעלייתו לארץ, הוא מתאר את רציפת צריף מגוריו: „ראיתם מימיכם רצפה ריקה מתוכן, כלומר ריקה מאדמה? מ-איך גיסא מלאה שוכני-אדמה: לטאות, עכברים, שלשולים מרבי רגליים, זקרי-בים, חיפושיות, חולדות, צרצרים בשבעים ושבעה מינים וצורות, ואחרון, אחרון... נחש...“ הוא יודע על האור שבעיר יתוהה: „האם התכחשותם של אחי ה-הקרובים והרחוקים היא התכחשות ה-ארץ לי? הלהם כל הארץ? ואם הניחו אותי בהתפלשי בעפר, ויש לאל ידם לה-צילני, האם גם מולדתי מזניחה אותי?“ (ע' 162).

עולי הגרדום

מפרסומיו של משה אסלן (בצרה, 1973) אזכיר את „רגינה מחפשת את הוריה“ („במערכה“, ראה"ש תשל"ד). כאן משיי-לבים תאורי החיים במעברה עם קורותיה של משפחה יהודית שסבלה בעיראק בגלל פעילותה הציונית של הבת. על פעילות כזאת כתוב גם בספר „מבבל במחתרת“ (עם עובד, 1972) מאת אמיל מורד (נולד בעיראק 1931) שהוציא גם שני קבצי-שירה בעברית ואחד באנגלית, ורומאן פסיכולוגי באנגלית. „מבבל במחתרת“ כתוב בנוסח שבין רפורטאז'ה להיסטוריה. העלילה, המסופרת בגוף ראשון, נמשכת מעיראק לישראל. המספר מלווה את מע-שיהם של פעילי-המחתרת שכיום הם אנ-שי-ציבור בישראל (בהם מרדכי בן-פורת) והספר מעניין הודות לנעימתו ולאירועים

ההיסטוריים האינטנסיביים. הוא מספר, בין היתר, על שניים מעולי-הגרדום בעיראק ב-1952, יוסף בצרי ושלום צאלח, לפני תלייתם: „רב עטור זקן ומדוד-צעד היה הנפש היהודית היחידה שבאה להיפרד מ-שני הנידונים למוות ואף לומר להם דברי-עידוד אך הוא נאלם דום כמוכה-הלם. היו השניים תומכים בו והוא מחבקם, דמ-עותיו מתגלגלות על לחייו ונושרות על זקנו המכסוף. משאלה יש לבחורים אשר רק לרב אפשר לספרה. הם מבקשים ממנו שיספר כי עודם חשים בטוב... ורוחם אי-תנה בקרבם... שהם מאושרים למות למען ישראל. ועוד אחת בקשתם-שאיפתם. של-אחר מותם תועברנה גופותיהם לישראל“.

משורר שחדל לפרסם,

אף שזכה להערכה

מהמשוררים יוצאי עיראק אזכיר את שלמה זמיר, אהרון זכאי, יואב חייק, דוד רבי, אמיל מוראד, הרצל ובלפור חקק, שלום כתב ותקווה שוקר.

המוכר ביותר שבהם הוא שלמה זמיר, משורר שזכה להערכה רבה, קיבל את פרס שלונסקי על הספר האחד שפירסם, „הקול מבעד לענף“, ולאחר מכן לא הוסיף לפר-סם. בשיריו אין משקע של לשון-המקורות או של לשון תת-תקנית; יש בהם שירים בעלי רגישות סוציאלית והיסטורית. נוש-אים כמו חלוציות, אהבת-מולדת וציונות, מופיעים בהם בלי מרכאות. על חוויות לאומיות הוא כתב בלשון „אנו“. בצד תי-אורי-נוף שיגרתיים יש אצלו תיאורי-נוף מפתיעים ומוזרים, לעיתים עם אווירה קונ-דסית. אין גודש מטאפורי, הציורים סולי-דיים. יש קבוצת שירים עם גופים ואווירה מזרחיים, וקבוצת שירים שנושאייהם ענ-ייני שירה.

נושאים לאומיים קרובים ללבם של כמה משוררים יוצאי עיראק. ב„לך מגני" של תקווה שוקר יש ביטוי להזדהות עם העם והארץ, כמו תיאור חרדת הנגב שמא גם היא תיטוש אותו. גם ב„לא רש מאוד“ (עקד 1972) לשלום כתב (בגדד, 1931) יש שירים שענינם לאומי-כללי, בצד ה-

שירים הליריים. אך שיריו הטובים ביותר מכונסים ב„על גדות הנהר" (עקד 1973). שירים ופואמות מחיי יהודי-עיראק, הנשענים על הפולקלור של יהדות זאת ו-על אירועים היסטוריים. השירים כתובים במשקל חופשי, הטון רם ופאתטי, בהתאם לסיטואציות.

שירים ליריים

בשירי יואב חייק (באגדאד, 1935) יש רק מעט יסודות פולקלוריסטיים ורק ב-קובץ הראשון שלו, „שלא בדרך המלך“ (אורינט, תל-אביב, הופיע בשם יואב ל-מור); בקובץ השני, „שירים על כפות ה-מגעול“ (עקד, 1970) יש הרבה זכרי-לשון מקראיים. בקובץ השלישי „קולות“ (לוינ-אפשטיין, 1973) הגיע חייק להיש-גים מרשימים בעיצוב ומתואר בו קשר אינטימי בין הדובר ובין האל.

הופעתו של שלמה זמיר הפתיעה, וכש-חדל לכתוב, שאלו רבים לסיבת שתיקתו. גם צבי חקק לא הוסיף לפרסם לאחר שיצא קובץ שיריו „עוקד בעוד אביב“ (ניב, 1962), שהם שירים ליריים במשקל חופ-שי.

הרצל ובלפור חקק (נולדו בבאגדאד, 1948, ועלו לארץ ב-1951) פירסמו במ-שותף את קבצי-השירה „במזל תאומים“ (דון, 1970) ו„ספר אורות האהבה“ (של-הבת, 1972). בשירים אלה יש זכרי-לשון רבים מן התפילה ומן המקרא. בשני ה-קבצים אין ביטוי להווי המיוחד של יהודי עיראק. בקובץ הראשון יש כמה שירי-אהבה רומאנטיים, שכמה מהם כתובים ב-משקל חופשי. גם בקובץ השני הנושא ה-עיקרי הוא האהבה.

כשמעריכים את הישגיהם הספרותיים של יוצאי-עיראק בישראל יש להביא ב-חשבון את התנאים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים, שבהם נכתבה יצירתם ב-ארץ. אנשים שבאו לארץ ללא ידיעת עב-רית הגיעו להישגים. ויוצאי-עיראק שעלו לארץ בילדותם מגלים עירנות ברוכה. בי שנים הבאות נראה את הדור הזה משתלב יותר בתחום המחקר והיצירה, כיום הוא עדיין נאבק למען הכרה ולמען השתלבות בחיי-הרוח בארץ.